

ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ ОРНІТОФАУНИ У СЕЛАХ ПОДІЛЬСЬКОГО ПОБУЖЖЯ

Новак В.В.

Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»

майд. Грушевського, 1, 23000, м. Бар, Вінницька область
novakvova@ukr.net

За результатами досліджень орнітофауни сіл Подільського Побужжя у 2006-2021 роках зареєстровано 174 види птахів. Із них 127 видів виявлено у гніздовий період (для 104 видів гніздування доведено, ще для 13 – воно є вірогідним, а 10 видів використовують території сіл для живлення, але не гніздяться), 78 – у зимовий період, 139 – у період весняної міграції, 138 – у період осінньої міграції. У межах сіл регіону виділено 9 стацій перебування птахів: сільські вулиці з будинками місцевих жителів (займають 40-42% території сіл, виявлено 84 види птахів, із них 4 види реєструвалися лише тут); адміністративні та інші будівлі загального користування прилеглою територією (0,5-2% території, 44 види відповідно); тваринницькі ферми та зернотоки (0-5% території, 47 види відповідно); тракторні та автопарки (0-1% території, 25 видів відповідно); городи місцевих жителів (41-46% території, 63 види відповідно, із них 4 види реєструвалися лише тут); парки, сквери, фруктові сади та окремі групи дерев (2-3,5% території, 68 видів відповідно, із них 3 види реєструвалися лише тут); цвинтарі (0,7-1,5% території, 64 види відповідно, з них 1 вид реєструвався лише тут); пустирі, смітники та необроблювані ділянки без будівель і дерев (1,5-2% території, 34 види відповідно); водно-болотні угіддя (4,5-8% території, 127 видів відповідно, із них 53 види реєструвалися лише тут). Найбільш своєрідною стацією є водно-болотні угіддя, де крім найвищого орнітологічного різноманіття зареєстровано 12 видів, занесених до Червоної книги України (пелікан рожевий, чапля жовта, косар, лелека чорний, скопа, шуліка чорний, лунь лучний, чернь білоока, нерозень, гоголь, сова болотяна, сорокопуд сірий), із 17 видів, які зустрічаються у селах регіону. В інших стаціях були відмічені лунь польовий, підорлик малий, совка, жовна зелена, шпак рожевий, також занесені до Червоної книги України. За нашими даними, на території одного домогосподарства на гніздуванні знаходиться від 3 (найчастіше ластівка сільська, горобець хатній, горихвістка чорна) до 10 видів залежно від кількості будівель, дерев, кущів і наявності штучних гніздівель. *Ключові слова:* Подільське Побужжя, села, гніздовий період, зимівля, міграція.

Spatial distribution of avifauna in the villages of Podilsky Pobuzhhye. Novak V.

According to the results of research on the avifauna of the villages of Podilsky Pobuzhhye in 2006-2021, 174 species of birds were registered. Of these, 127 species were found during the nesting period (for 104 species nesting proved, for another 13 – probable, and 10 – use the territory of villages for food, but do not nest), 78 – in winter, 139 – during spring migration, 138 – in period of autumn migration. Within the villages, 9 bird stations have been identified: rural streets with houses of local residents (occupy 40-42% of the village territory, 84 species of birds have been identified, 4 of them were registered only here); administrative and other public buildings in the adjacent territory (0.5-2% of the territory, 44 species, respectively); livestock farms and threshing floor (0-5% of the territory, 47 species, respectively); tractor- and fleets (0-1% of the territory, 25 species, respectively); gardens of local residents (41-46% of the territory, 63 species, respectively, 8 of them were registered only here); parks, squares, orchards and separate groups of trees (2-3.5% of the territory, 68 species, respectively, 3 of them were registered only here); cemeteries (0.7-1.5% of the territory, 64 species, respectively, 1 of them were registered only here); wastelands, dumps and uncultivated areas without buildings and trees (1.5-2% of the territory, 34 species, respectively); wetlands (4.5-8% of the territory, 127 species, respectively, 53 of them were registered only here). The most peculiar station is wetlands. Here, in addition to the highest avifauna, 12 species listed in the Red Book of Ukraine out of 17 found in the villages of the region are registered. In other stations, Hen-harrier, Lesser spotted eagle, Scops owl, Green woodpecker, and Rose-coloured starlings were also registered, which are also listed in the Red Book of Ukraine. According to our data, on the territory of one household there are from 3 nesting (most often – Swallow, House sparrow, Black redstart) to 10 species, depending on the number of buildings, trees, bushes and the presence of artificial nests. *Key words:* Podil'ske Pobuzhzhya, villages, nest period, wintering, migration.

Постановка проблеми. Дослідження біотопічного розподілу птахів певних територій має важливе значення для розроблення заходів із їх збереження і збільшення чисельності [16]. На території населених пунктів унаслідок природних факторів і діяльності людини сформувалися певні аналоги природних біотопів – стації перебування птахів. Кожна із стацій, які сформувалися у селах Подільського Побужжя, характеризується певними особливостями орнітофауни, які все ще залишаються малодослідженими.

Актуальність досліджень. Нині вивченню орнітофауни сіл приділяється дослідниками не досить уваги, хоча загальна територія сіл певного регіону не менша за територію його міст, орнітофауна яких нині досить активно вивчається [4; 6; 17; 22]. Водночас для сіл Подільського Побужжя характерним є велике різноманіття стацій, незначна кількість місцевого населення (переважно 300-500 жителів, рідше – понад 1000), наявність закинутих споруд (житлові будинки, тваринницькі ферми, подекуди школи

та дитсадки), навколо яких територія заростає чагарниками, деревами, що сприяє значному біологічному різноманіттю сіл. Наші дослідження спрямовані на аналіз просторового розподілу птахів за різними стаціями саме у селах Подільського Побужжя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині, крім наших публікацій, присвячених орнітофауні, СНП досить мало [1; 19]. Більшість публікацій містить фрагментарну інформацію, яка є складовою частиною комплексних досліджень певного регіону або частковою інформацією у публікаціях за окремими видами, родинами, екологічними групами птахів, або містить реєстрацію окремих цікавих фактів із життя птахів [2-10; 13; 18; 22-25].

Новизна. Уперше зібрано матеріал із розподілу орнітофауни за окремими стаціями у межах сіл регіону. Досліджено видовий склад, особливості орнітофауни кожної стації. Завдяки статистичному аналізу отриманих даних з'ясовано подібність між окремими стаціями.

Методологічне або загальнонаукове значення. Дослідження проводили у регіоні Подільське Побужжя протягом 2006-2021 років. Нами обстежені території низки сіл Хмельницького району Хмельницької області (до 1.01.2021 р. це територія Хмельницького, Летичівського, Деражнянського Старосинявського, Старокостянтинівського районів) і території Жмеринського, Вінницького і Тульчинського районів Вінницької області (до 1.01.2021 р. це територія Барського, Літинського і Тульчинського районів).

Основна частина матеріалу була зібрана в межах чотирьох дослідних ділянок: «Чорний острів» і «Меджибіж» на Хмельниччині, «Бар» і «Шпиків» на Вінниччині. Одна із ділянок знаходилась у зоні широколистяних лісів, а ще три – у лісостеповій зоні. Відстань між окремими дослідними ділянками становила 50-70 км. Кожна ділянка містила 3-5 сіл, які відрізнялися кількістю постійних мешканців, деякими архітектурними особливостями сільських будівель, співвідношенням озелененої території, ступенем урбанізації, динамікою місцевого населення тощо [14].

Обліки на всіх маршрутах ми проводили зазвичай у гніздовий період через 1,5-2 години після світанку, а навесні, восени і взимку – у першій половині або середині світлої частини доби. Достовірність гніздування визначалася відповідно до критеріїв, рекомендованих Комітетом Європейського Орнітологічного атласу – ЕОАС [26]. Дослідження зимової орнітофауни ми проводили у рамках міжнародної програми Pagus [11; 12].

Видові назви птахів наведені за Г.В.Фесенком та А.А.Бокотеєм [20].

Кластерний аналіз отриманих даних проведено за допомогою програми Statistica 10.0.

Викладення основного матеріалу. За час дослідження встановлено перебування на території сіл Подільського Побужжя 174 видів птахів (58% від загальної кількості видів у регіоні [9; 15], або 41% орнітофауни України [20]). Із них 127 видів виявлено у гніздовий період (для 104 видів гніздування доведено, ще для 13 видів воно є вірогідним, а 10 видів використовують території сіл для живлення, але не гніздуються), 78 – у зимовий період, 139 – у період весняної міграції, 138 – у період осінньої міграції.

Основними стаціями перебування птахів у селах Подільського Побужжя є: сільські вулиці з будинками місцевих жителів; адміністративні та інші будівлі загального користування прилеглою територією; тваринницькі ферми та зернотоки; тракторні та автопарки (МТС); городи місцевих жителів; парки, сквери, фруктові сади та окремі групи дерев; цвинтарі; пустирі, смітники та необроблювані ділянки без будівель і дерев; водно-болотні угіддя (ВБУ) (рис. 1).

Кожна із цих стацій має свій набір орнітофауни, який містить як спільні для різних стацій види, так і характерні лише для певної стації. Найбільше орнітологічне різноманіття на території сіл Подільського Побужжя виявлено в межах сільських вулиць і водно-болотних угідь (рис. 2).

Сільські вулиці. Ця стація займає 40-42% території сіл (рис. 1). Особливістю цієї стації є досить щільне розташування сусідніх будинків місцевих

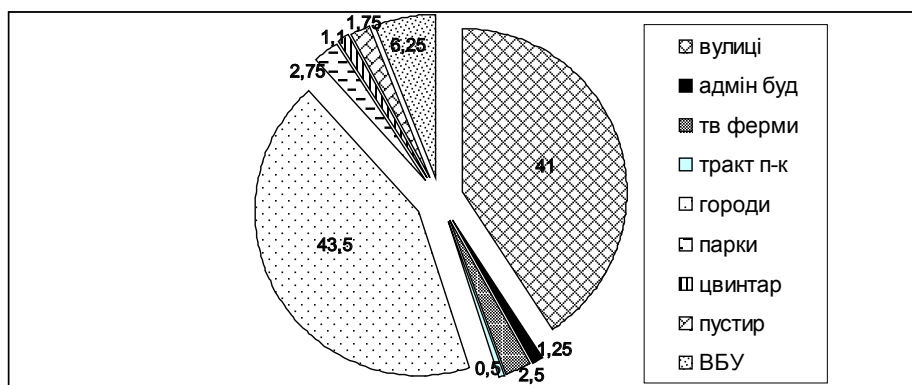

Рис. 1. Відсоток (середнє значення) території сіл, де розміщені різні стації

жителів на старих вулицях. Будинки одноповерхові. Більшість будинків є глинобитними; часто стіни обкладено цементною плиткою, цеглою або так званою шубою. Покрівля більшості будинків із шиферу, рідше – з оцинкованої бляхи або черепиці, іноді – з металевої черепиці. На старих вулицях відстань між жилими будинками становить 5-10 м, а між господарськими – 1-5 м. На присадибних ділянках досить багато дерев, кущів, квітів. У насадженнях переважають старі дерева. Із культурних видів переважають яблуні, груші, сливи, вишні, черешні, волоські горіхи, рідше трапляються абрикоси, айва, кизил, шовковиця. Із дикорослих видів зростають ясен звичайний, клен ясенolistий, липа серцелиста, робінія псевдоакація, верба біла, ялина звичайна. Із кущів ростуть смородина чорна, смородина червона, калина, малина, шипшина, агрус. Покриття вулиць – асфальт, бруківка, катаний щебінь або «жорства», рідше – ґрунтове покриття. Майже на кожній вулиці частина будинків зовсім є порожніми, або їх нерегулярно використовують дачники. Такі двори часто заростають кущами бузини чорної, лободою, щирцею, будяками та іншими трав'янистими рослинами. На вулицях сіл, які з'явилися у 1970-1980-х роках, усі будинки із цегли, нерідко вони двоповерхові, укріті шифером. Дерев тут майже всі культурні, сорти переважно карликові та напівкарликові з невеликою висотою і кроною. Із неплодових видів ростуть ялини, туї, рідше – берези, горобина червона і чорна, різні сорти троянд. Висаджують їх в якості елементів фітодизайну садиби. Подібні перетворення у садибах трапляються і на старих вулицях, де будинки купують міські жителі для літнього відпочинку (дачі). У межах цієї стації нами зареєстровано 84 види, що становить 48,3% від усіх видів, відмічених у селах. Найчисельнішими видами цієї стації є горобець хатній *Passer domesticus*, ластівка сільська *Hirundo rustica*, чорна горихвістка *Phoenicurus ochruros*, шпак *Sturnus vulgaris*, а взимку, крім горобців, синиця велика *Parus major* і вівсянка звичайна *Emberisa citrinella*. Крім того,

до фонових видів можна віднести лелеку білого *Ciconia ciconia*, ластівку міську *Delichon urbica*, плиску білу *Motacilla alba*, кропив'янку прудку *Sylvia curruca*, горобця польового *P. montanus*, зеленяка *Chloris chloris*, коноплянку *Acanthis cannabina*. Останніми роками все частіше тут зустрічаються припутень *Columba palumbus*, сорокопуд терновий *Lanius collurio* (на крайніх від полів вулицях), сойка *Garullus glandarius*, чикотень *Turdus pilaris*, дрізд співочий *T. philomelos*, щедрик *Serinus serinus*. Лише у цьому біотопі на міграції відмічені шпак рожевий *Sturnus roseus*, горихвітка *Nucifraga cariocatactes*, вівчарик арктичний *Ph. borealis*, кобилочка-цвіркун *Locustella naevia*, мухоловка мала *Ficedula parva*. За нашими даними, на території одного домогосподарства на гніздуванні буває від 3 (найчастіше – ластівка сільська, горобець хатній, горихвістка чорна) до 10 видів залежно від кількості будівель, дерев, кущів і наявності штучних гніздівель.

Адміністративні та інші будівлі загального користування із прилеглою територією. Ця стація займає 0,5-2% території сіл (рис. 1). До цієї стації нами віднесено території, де розташовані будівлі шкіл, дитячих садків, будинків культури, клубів, контори агропідприємств і сільських рад, ФАПів, церкви, магазини та інші будівлі загального користування. Навколо таких будівель завжди є ділянки, засіяні багаторічними травами, клумби із квітами, декоративні кущі, дикорослі види дерев, рідше – культурні види дерев. Третина цих будівель є двоповерховими, інколи – триповерховими. Покрівля – із шиферу чи металочерепиці (церкви покриті оцинкованою чи мідною бляхою). Нерідко, особливо у віддалених селах, такі будівлі перебувають у стані запустіння, у них повільно руйнуються стіни, у вікнах часто немає скла, руйнується покрівля. Частина таких будівель має статус «довгобудів» (інколи у такому стані вони перебувають понад 10 років). Цю стацію використовують для гніздування або живлення 44 видів птахів. Найчисельнішими видами тут є ластівка міська, плиска біла, мухоловка сіра *Muscicapa*

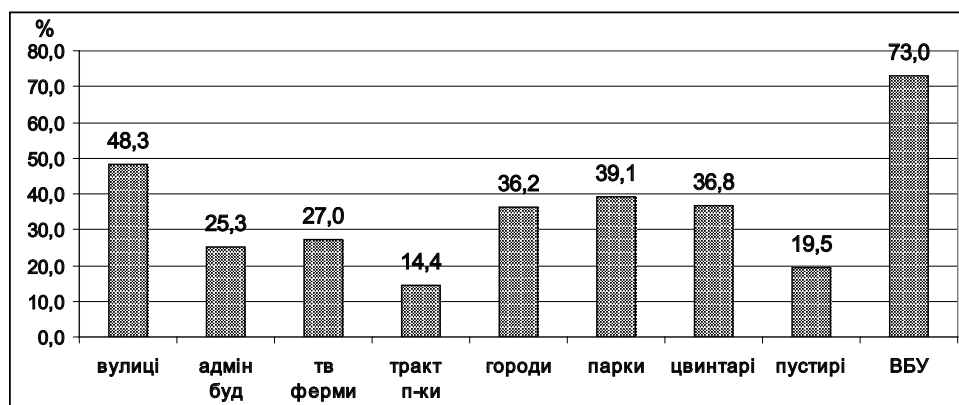

Рис. 2. Відсоток орнітологічного різноманіття певної стації від загальної кількості видів, виявлених на території сіл Подільського Побужжя

striata, горихвістка чорна, горобець хатній. Саме тут знаходиться основне місце гніздування горлиці садової *Streptopelia decaocto*, сича хатнього *Athene noctua*, галки *Corvus monedula*, щедрика. Останніми роками тут з'явився на гніздуванні серпокрилець чорний *Apus apus*. Тут знаходиться основне місце зимівлі (днювання) сови вухатої *Asio otus*.

Тваринницькі ферми і зернотоки. Ця стація займає 0-5% території СНП (рис. 1). У більшості сіл цей тип стації перебуває на стадії зникнення, особливо тваринницькі ферми. Діючих тваринницьких ферм залишилося одиниці, ще в деяких сілах є відносно цілі спорожнілі приміщення ферм. У більшості сіл на місці тваринницьких ферм тепер руїни. Залишені території заростають кущами, молодією порослю дерев, лободою, будяками та іншими трав'янистими рослинами. Інколи деякі ферми переобладнуються під виробничі приміщення і майстерні. Зернотоки, які діють цілорічно, ще наявні орієнтовно у 20% сіл, в інших селах їх використовують лише восени, коли сюди завозять зерно, яке видають місцевим жителям за оренду їхніх земельних паїв. Тут нами відмічено 47 видів птахів. Найчисельнішими є голуб сизий *Columba livia*, ластівка сільська і міська, посмітюха *Galerida cristata*, плиска біла, сорока *Pica pica*, мухоловка сіра, горихвістка чорна, горобець хатній і польовий, щиглик *Carduelis carduelis*. Лише тут (у будівлях корівників) можна було спостерігати колоніальні поселення ластівки сільської (до 30 гнізд в одному приміщенні). Через зміни у цій стації чисельність більшості видів помітно знизилася, проте тут частіше стали з'являтися куріпка сіра *Perdix perdix*, сова вухата, сич хатній, одуд *Upupa epops*, трав'янка чорноголова *S. torquata*, кам'янка звичайна *Oenanthe oenanthe*. Слід відмітити, що у 2008 році опустіла тваринницька ферма у с. Голосків і вже наступного року тут не гніздилися жодна пара колонії граків *Corvus frugilegus*, де раніше щорічно було близько 60 пар.

Тракторні та автомобільні парки. Ця стація займає 0-1% території сіл (рис. 1). Зазначену стацію піддано такому ж самому руйнуванню, як і попередню. Лише в поодиноких потужних агропідприємствах тракторні та автопарки ще наявні, їх навіть реконструюють і розбудовують. В інших селах на їх місці знаходяться руїни, територія заростає кущами і бур'янами. У діючих автопарках будівлі цегляні, одно- і двоповерхові, вкриті шифером і металочерепицею. Влаштовано великі криті навіси для автомобілів, тракторів, комбайнів, сівалок. Значні ділянки заасфальтовані. Як елементи фітодизайну наявні алейки чи групи ялинок, туй, осокорів, рідше – інших дерев та кущів. У більшості сіл техніку розібрали на паї місцеві жителі, а будівлі зруйнували заради будівельного матеріалу. У цій стації нами відмічено 25 видів птахів. Ще донедавна тут було основне місце гніздування сизих голубів і сичів хатніх. Нині фоновими є ластівка міська, чорна гори-

хвістка, біла плиска, горобець хатній і польовий. Зазвичай на водонапірній башті є гніздо білих лелек. Доводилося знаходити гнізда птахів серед конструкцій с/г техніки, яка стояла на зберіганні, серед них – сови вухатої у зерновому комбайні і дрозда співочого на буряковому комбайні.

Городи. Ця стація займає 41-46% території сіл (рис. 1). До початку 1990-х років за кожною присадибною ділянкою було закріплено не більше 0,25 га городів. Більша частина цієї стації займала простір між сільськими вулицями. Пізніше дозволили мати присадибну ділянку площею до 2 га, чим скористалася більшість сільських сімей. Додаткові земельні наділи виділяли навколо сіл. Городи ділили на ділянки у 2-3 ряди. Нині відстань від крайньої хати до віддаленого краю останнього городу може сягати 0,5-0,8 км. Колишні суцільні моновидові колгоспні поля перетворилися на мережу ділянок із засіяними різними с/г культурами. Якщо до ХХІ століття усі ці ділянки активно використовували, то у перше десятиліття цього століття через збідніння місцевих жителів від 10 до 20% цих ділянок вже не обробляли, а ще до 30-40% ділянок були засіяні багаторічними травами, які не вимагали щорічних фінансових витрат на обробіток. Нині городи, які раніше перестали обробляти, і частину засіяних травами городів здано в оренду заможнішим односельчанам, тож необроблюваних городів залишилось одиниці. На городах, окрім засіяних багаторічними травами, значні площі відведено під картоплю, кормовий буряк, кукурудзу, пшеницю, ячмінь. На менших площах вирощують різні овочеві та ягідні культури: капусту, огірки, помідори, гарбузи, цибулю, часник, кавуни, баклажани, полуницю тощо. Часто між городами є нерозорані смуги – межі, що поросли пирієм або іншими трав'янистими рослинами. Частину городів (у різні роки – від 30% до 60%) орють на зиму, на деяких із них залишають на всю зиму незібрану кукурудзу чи нескошену траву. Інколи біля крайніх городів зростають кущі терену, верби, шипшини чи бузини чорної. Усього нами відмічено на городах 63 види птахів, найчисельнішими є жайворонок польовий *Alauda arvensis*, плиска жовта *Motacilla flava*, шпак, грак, горобець польовий, коноплянка. Городи є також основним місцем перебування куріпки сірої, перепілки *Coturnix coturnix*, посмітюхи, трав'янки лучної *Saxicola rubetra* і чорноголової, просянки *Emberiza calandra* в межах сіл. Лише тут нами відмічені боривітер звичайний *F. tinnunculus*, перепілка, деркач *Crex crex*, бджолоїдка звичайна *Merops apiaster*. Слід відмітити, що цей біотоп найбагатший за видовим складом соколоподібних, адже тут на полюванні відмічено 8 видів із 9 зареєстрованих у селах.

Парки, сквери, фруктові сади, окремі групи дерев. Ця стація займає 2-3,5% території сіл (рис. 1). Парки і сквери зазвичай розташовані поблизу навчальних закладів або дитячих садочків, більшість із них посаджено у другій половині ХХ століття (лише

у деяких селах, де були поміщицькі маєтки, існують залишки старовинних парків із віковими деревами). У парках зростають типові для регіону види дерев і кущів, а також завезені з інших регіонів туї, робінія псевдоакація, осокори, клен ясенелистий. Фруктові сади здавна насаджували на ділянках, менш придатних для с/г обробітку. Старі сади зростали майже біля кожного села; раніше вони були поміщицькими або церковними, пізніше – власністю селян-одноосібників, ще пізніше – колгоспними. Нині більшу частину цих садів знищено. Особливо активно вирубували сади у 1980-ті роки, коли у сільському господарстві взяли курс на екстенсивне ведення с/г виробництва. Із цієї метою задля збільшення площ зернових розорювали усі можливі ділянки. Саме старі сади від цього постраждали найбільше. Утім тодішнє керівництво не врахувало, що здавна сади висаджували на ділянках, найменш придатних для вирощування с/г культур. Тож поля на місці садів у більшості випадків проіснували лише 2-3 роки і через збитковість обробітку їх перестали використовувати. Тепер це великі, порослі травою ділянки, які поступово заростають чагарником і які місцеві жителі використовують для випасання великої рогатої худоби. Нині від колишніх великих масивів садів, які оточували села, залишились окремі ділянки, розкидані на околицях сіл. На них збереглося велике різноманіття культурних і дикорослих видів дерев і кущів. Деякі з цих ділянок нагадують справжній ліс. Алеї дерев чи їхні окремі групи у селах знаходяться на території навчальних закладів, навколо стадіонів, на околицях сіл чи поблизу водойм. Серед них переважають типові лісові види дерев (найчастіше береза) або адвентивні (найчастіше робінія псевдоакація і клен ясенелистий).

У цій стації нами виявлено 68 видів птахів. Найчастіше тут зустрічаються дятел звичайний *Dendrocopos major* і сирійський *D. syriacus*, вивільга *Oriolus oriolus*, шпак звичайний, берестянка звичайна *Hippolais icterina*, чикотень, синиця велика, горобець польовий. Лише тут виявлена совка *Otus scops*. Саме завдяки цій стації проходять перші етапи синантропізації лісових видів: припутня, горлиці звичайної *S. turtur*, шеврика лісового *A. trivialis*, сойки, кропив'янки чорноголової *S. atricapilla*, вівчарика-ковалика *Ph. collybita*, вільшанки *Erithacus rubecula*, соловейка східного *Luscinia luscinia*, дрозда чорного *T. merula* і співочого, повзика *Sitta europaea*, зяблика, костогриза *Coccothraustes coccothraustes*. Тут на міграції зрідка зустрічаються слуква *Scolopax rusticola*, дрімлюга *Caprimulgus europaeus*, тинівка лісова, вівчарик весняний *Phylloscopus trochilus*, мухоловка строката *Ficedula hypoleuca* і білошия *F. albicollis*, дрізд білобровий *T. iliacus* і дрізд-омелюх *T. viscivorus*. Зелені насадження сіл використовують для зимівлі жовна сива *Picus canus*, дятел середній *D. medius*, тинівка лісова, дрізд чорний, дрізд співочий, синиця чорна *P. ater*, зяблик, в'юрок *F. montifringilla*, костогриз, шишкар ялиновий *Loxia curvirostris* та інші більш звичні види.

Цвинтарі. Ця стація займає 0,7-1,5% території сіл (рис.1). Більшість сучасних сіл Побужжя існують 160-500 років. За цей час сільські цвинтарі зайняли чималі площі та зазнали значних екологічних змін, тому ми виділили їх в окрему стацію. У більшості сіл існує 2-3 цвинтарі, а якщо один, то і тут можна виокремити три частини:

– найстаріший цвинтар (поховання до 1930-х років). На ньому вже немає жодних ознак могил (дуже рідко 1-2 хрести, які позначають центральну частину). Ділянка майже повністю заросла деревами і чагарниками. Старі дерева нерідко зрізують на дрова місцеві жителі;

– старий цвинтар (поховання з 1930-х до 1970-х років). Найбільш заросла ділянка, на якій досить багато старих дерев (переважно ялина, рідше – черешня, вишня, сосна, липа, дуб). На більшості могил – хрести чи пам'ятники. Могили огорожені металевими ґратками. Навколо могил – кущі самшиту, бузку, шипшини, калини, троянди. Інколи на ділянках довоєнних поховань усі могили заросли травою і польовими квітами, на них майже відсутні хрести, оскільки у більшості похованих не залишилося нащадків (померли в роки голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років та під час Другої світової війни).

– новий цвинтар (поховання з 1970-х років до наших днів). На усіх могилах хрести чи пам'ятники, багато насаджених квітів. Поодинокі висаджені ялинки, ялівець, калина чи кущі самшиту. Якщо ялинки виростають більше як на 5 м, їх переважно зрізують. Саме цю ділянку місцеві жителі відвідують найчастіше.

Ця стація загалом містить той самий набір видів птахів, що і попередня, але має певні особливості. Оскільки тут наявні значні ділянки, де відсутні дерева і кущі, тут знаходяться ділянки суцільних чагарників і молоді деревні порослі, а турбування зі сторони людини є мінімальним. Нами тут відмічено 64 види птахів. Лише на цвинтарях зареєстровано гніздування сірої сови *Strix aluco*; частіше, ніж в інших стаціях, гніздяться сова вухата, жовна сива, сорокопуд терновий, сорока, крук, кропив'янка чорноголова *S. atricapilla*, зеленяк, щиглик, коноплянка, вівсянка звичайна.

Пустирі, смітники, необроблювані ділянки без будівель і дерев. Ця стація займає 1,5-2,0% території сіл (рис. 1). Вона є досить нетиповою в минулому і все більш поширеною нині в межах сіл Побужжя. Стація виникає на місці тваринницьких ферм, зруйнованих старих будинків, на територіях закритих шкіл, клубів, магазинів тощо. Для околиць сіл і ділянок біля водойм стають характерними несанкціоновані смітники. Офіційні (відведені сільською радою) смітники часто розташовані за 200-300 метрів від околиці села. Тут нами відмічено 34 види птахів. Пустирі найчастіше використовують для живлення чи гніздування посмітюха, крук, трав'янка чорноголова, плиска жовта, горобець польовий, зеленяк,

щиглик, коноплянка, просянка, вівсянка очеретяна *E. shoeniclus* (взимку). Лише в цьому біотопі реєстрували на міграції шеврика червоногрудого *Anthus cervinus*.

Водно-болотні угіддя. Ця стація займає 4,5-8% території сіл (рис. 1). Найчастіше це ставки серед села в долинах малих річок. Окремі ставки існують вже кілька століть. Через деякі села протікають річки Південний Буг, Вовк, Бужок, Згар, Іква. Навколо цих водойм у селах є невеликі заболочені ділянки, вологі і суходільні луки, зарості верболозу чи старі верби. В окремих селах є джерела, що не замерзають, і струмки, які з них витікають. Останніми роками в межах присадибних ділянок поблизу водойм місцеві жителі викопують невеликі ставочки площею 0,1-0,15 га. Навесні, під час паводку ці угіддя заливає вода. Дуже значні паводки трапляються приблизно 1 раз на 10 років, коли вода затоплює повністю цю стацію, прилеглі городи і деякі будинки місцевих жителів (1996, 2006, 2013 роки). Сильні паводки трапляються 1 раз на 3-4 роки, коли вода вкриває повністю ці угіддя і частину прилеглих городів. Окрім того, 1 раз на 3-4 роки паводка немає взагалі, річки не виходять за межі русла. Саме тут нами відмічено 127 видів птахів, з яких 53 зустрічаються лише у цій стації. На сільських ставках звичайними на гніздуванні є пірникоза велика *Podiceps cristatus*, крижень *Anas platyrhynchos*, курочка водяна *Gallinula chloropus*, лиска *Fulica atra*, кобилочка солов'їна *Locustella luscinioides*, очеретянка лучна *Acrocephalus schoenobaenus*, вівсянка очеретяна. Рідше гніздяться пірникоза чорношия *Podiceps nigricollis*, бугайчик *Ixobrychus minutus*, бугай *Botaurus stellaris*, лебідь-шипун *Cygnus olor*, рибалочка *Alcedo atthis*, шеврик лучний *A. pratensis*, кобилочка річкова *L. fluviatilis*, очеретянка чагарникова *A. palustris*, ремез *Remiz pendulinus*. Під час живлення тут часто зустрічаються (влітку чи під час міграції) чепура велика *Egretta alba*, чапля сіра *Ardea cinerea*, лелека білий, лунь очеретяний *Circus aeruginosus*, чайка *Vanellus vanellus*, мартин звичайний *Larus ridibundus*, крячок білощокий *Ch. hybrida*, ластівка берегова *Riparia riparia*, міська і сільська, плиска біла і жовта. Саме у цьому біотопі відмічені такі рідкісні види, як пелікан рожевий *Pelecanus onocrotalus*, косар *Platalea leucorodia*, квак *Nycticorax nycticorax*, чапля жовта *Ardeola ralloides*, чапля руда *A. purpurea*, лелека чорний *C. nigra*, скопа *Pandion haliaetus*, побережник малий *Calidris minuta*, чорногрудий *C. alpina*, червоногрудий *C. ferruginea*, мартин чорнокрилий *L. fuscus*, крячок чорний *Chlidonias niger*, сорокопуд сірий *L. excubitor* (лише взимку). На незамерзаючих ділянках водойм і прилеглих водно-болотяних угіддях зимують пірникоза мала

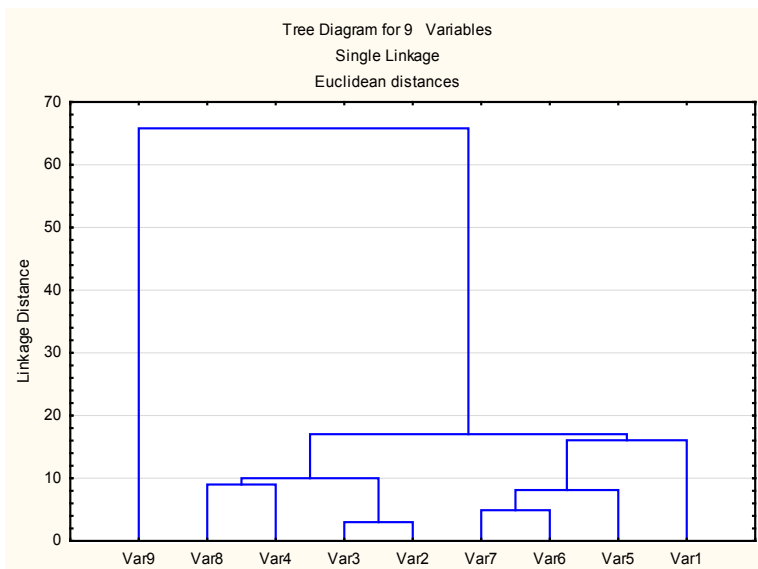

Рис. 3. Дендрограма подібності стацій сіл Подільського Побужжя: var1 – сільські вулиці, var2 – будівлі загального користування із прилеглою територією, var3 – тваринницькі ферми і зернотоки, var4 – МТС, var5 – городи, var6 – парки, сади та окремі групи дерев; var7 – цвинтарі, var8 – пустирі та необроблювані ділянки без будівель і дерев, var9 – ВБУ

Podiceps ruficollis, чепура велика, чапля сіра, лелека білий, лебідь-шипун, мартин звичайний *Larus ridibundus*, рибалочка, сорокопуд сірий, волове очко *Troglodytes troglodytes*, вівсянка очеретяна та інші більш звичні види.

Завдяки аналізу статистичних даних за окремими стаціями видно, що найбільш своєрідною стацією сіл є водно-болотні угіддя (рис.3), де зосереджено найвище орнітологічне різноманіття; саме тут відмічено 12 видів (пелікан рожевий, чапля жовта, косар, лелека чорний, скопа, шуліка чорний, лунь лучний, чернь білоока, нерозень, гоголь, сова болотяна, сорокопуд сірий) із 17 видів, занесених до Червоної книги України і відмічених нами у селах [21].

Головні висновки. Нині в межах сіл Подільського Побужжя виділяється 9 стацій із своєрідними особливостями перебування птахів: сільські вулиці з будинками місцевих жителів; адміністративні та інші будівлі загального користування прилеглою територією; тваринницькі ферми та зернотоки; МТС; городи місцевих жителів; парки, сквери, фруктові сади та окремі групи дерев; цвинтарі; пустирі, смітники та необроблювані ділянки без будівель і дерев; ВБУ. Із 174 видів птахів, зареєстрованих у селах регіону, найбільше (127 видів) відмічено у найбільш своєрідній стації – водно-болотних угіддях. В інших стаціях виявлено значно менше видів: 84 – на сільських вулицях, 68 – у парках і садах, 64 – на цвинтарях, 63 – на городах, 47 – на території тваринницьких ферм і зернотоків, 44 – навколо будівель загального користування, 34 – на пустирях, 25 – на території МТС. У межах сіл встановлено перебування 17 видів птахів, занесених до Червоної книги України.

Література

1. Бокотей А.А. Чинники впливу на формування гніздових орнітокомплексів населених пунктів сільського типу в басейні верхів'я Дністра. *Наукові записки державного природознавчого музею*. Львів, 2004. С. 97-106.
2. Бокотей А.А. та ін. Гніздова орнітофауна басейну Верхнього Дністра. Львів, 2010. 400 с.
3. Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. Популяция белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Украине в 2019 г.: взлет и падение. *Беркут*. 2019. Т. 28, вып. 1-2. С. 23-36.
4. Льїнський С.В. Сучасний стан орнітофауни м.Хмельницький. *Міжвідомчий науковий тематичний збірник «Птахівництво»*. 2008. Вип. 61. С. 1-9.
5. Кошелєв О.І., Кошелєв В.О., Копилова Т.В., Борисов В.В. Моніторинг воронових птахів у місті Мелітополі: гніздовий і зимовий аспекти. *Екологічні науки*. 2020. Т. 2, № 2 (29). С. 31-39.
6. Лопарьов С.О. Орнітофауна населених пунктів Центру України та її зміни: автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08. Київ, 1997. 23 с.
7. Майхрук М.І., Бокотей А.А. Птахи Тернопілля. Львів, 2019. 244 с.
8. Матвєєв М.Д. (1998): Птахи родини синицеві (Paridae) в умовах Поділля : автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08. Київ. 16 с.
9. Матвійчук О.А., Пірхал А.Б., Відуецький А.Б. Птахи Вінничини. Вінниця, 2017. 328 с.
10. Мацюра А.В., Зимарова А.А. Синантропизация Врановых и особенности их адаптаций к антропогенным ландшафтам. *Acta Biologica Sibirica*. 2016. № 2 (1). С. 159-199.
11. Новак В.А., Новак В.В. Хмельницкая область. Результаты зимних учетов птиц России и сопредельных регионов. Зимний сезон 2018/2019 г. Москва, 2019. Вып. 33. С. 41-43.
12. Новак В.А., Новак В.В. Хмельницкая область. Результаты зимних учетов птиц России и сопредельных регионов. Зимний сезон 2019/2020 г. Москва, 2020. Вып. 34. С. 44-46.
13. Новак В.В. Гніздова орнітофауна сіл Летичівського Побужжя: воронові Corvidae. *Збірник наукових праць студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Природничі науки*. 2010. Вип. 4. С. 40-46.
14. Новак В.В. Загальна характеристика фауни та населення птахів сільських населених пунктів Подільського Побужжя. *Беркут*. 2015. Вип. 2, № 24. С. 93-106.
15. Новак В.О. Попередній аналіз орнітофауни проєктованого Національного природного парку «Верхнє Побужжя». *Подільський природничий вісник*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 1. С. 132-152.
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України». *Національний план дій зі збереження глобально вразливих видів птахів*. Київ, 2000. С. 27.
17. Скільський І.В. Структура й особливості формування та населення птахів середнього міста (на прикладі Чернівців) : автореферат дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08. Київ, 2000. 19 с.
18. Тарасенко М.О. Гніздова біологія сорокопуда сірого *Lanius excubitor* L. на Поділлі та рекомендації щодо обліку його чисельності. *Troglodytes*. 2011. Т. 2. С. 66-74.
19. Тищенко А.А. Гнездовая орнітофауна сельских населенных пунктов Приднестровья. *Бранта: сборник трудов Азово-Черноморской орнитологической станции*. 2007. Т. 10. С. 98-111.
20. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України. Київ, 2002. 412 с.
21. Червона книга України. Тваринний світ. Заг. ред. І.А.Акімова. Київ, 2009. 600 с.
22. Шупова Т.В., Конякін С.Н. Формування гніздових угруповань парків Києва за градієнтом антропогенного тиску в умовах мегаполіса. *Бранта: Збірник наукових праць Азово-Черноморської орнітологічної станції*, 2020. Вип. 23. С. 41-59.
23. Яненко В.О., Лопарєв С.О. Динаміка населення птахів родини голубові Columbidae Середнього Придніпров'я за останні десятиліття. *Troglodytes*. Львів, 2012. Т. 3. С. 98-106.
24. Яниш Е.Ю. Результаты долговременных исследований численности врановых птиц в лесостепи Украины. *Тезисы. XIV Международная орнитологическая конференция Северной Евразии*. Алматы, 2015. С. 566–568.
25. Яниш Е.Ю., Дупак В.С. Динамика численности врановых птиц в центральных областях Лесостепи Украины. *Орнитологические исследования в странах Северной Евразии: тезисы XV Международной орнитологической конференции Северной Евразии*. Минск, 2020. С. 520-521.
26. Breeding Bird Atlas of Europe: Working Report 1: Non-Passeriformes. The Netherlands. 1992. 257 p.